

stvo i kao znanstveno mišljenje«, socijalna znanost ne samo da prikazuje nego i konstruira društveni svijet. Za razliku od prosvjetiteljske modernosti ona u »svome poslu« mora upotrebljavati ne jednu nego brojne faktore i varijable.

Rade Kalanji

Luc Ferry

L'HOMME-DIEU OU LE SENS DE LA VIE

Bernard Grasset, Pariz, 1966, 250 str.

Na stranicama ovog časopisa svojedobno smo pisali o knjizi Luca Ferryja, *Le Nouvel Ordre Ecologique* (Novi ekološki poredak), za koju je autor dobio uglednu europsku nagradu »Medicis« (Vidi: Socijalna ekologija, 1/1994). Sada je pred nama najnovija Ferryjeva knjiga, *L'Homme-Dieu ou le Sens de la vie* (Bogočovjek ili smisao života), koja je, kratko vrijeme nakon izlaska, dobila prestižnu nagradu »Le Prix littéraire des droits de l'homme« (»Književna nagrada za prava čovjeka«). Riječ je, po svemu sudeći, o autoru koji je »osuđen« na visoka priznanja. No ta priznanja nisu nikakav »usud«, nego počivaju na činjenici da Ferry na osobit način problematizira bitna pitanja »kasne modernosti« (ekološka kriza, ljudska prava, smisao životnih orijentacija) i na ta pitanja daje odgovore koji se odlikuju teorijskom uvjerljivošću i praktičkom razboritošću. To ga – pogotovo u francuskom intelektualnom ambijentu – razlikuje od postmodernista i dekonstrukcionista koji se također bave navedenim pitanjima, ali su im odgovori teorijski toliko ekskluzivni da vrlo malo korrespondiraju s kulturnim i praktičnim vidokrugom zbiljskih socijalnih aktera. Po svojoj disciplinarno-znanstvenoj pripadnosti Ferry je filozof politike, no ta je pripadnost u njegovu slučaju supstancijalna a ne formalna. Fenomene modernog vremena on analizira iz obzorja političke racionalnosti, a političku racionalnost te-

matizira kao modus konstrukcije društvenosti. Pri tome mu je najveći uzor Kant, a ne francuska tradicija političkih ideja, jer filozofija tog velikog mislioca sadrži kako čisto-umne tako i praktičko-etičke putokaze za ljudsko djelovanje u društvu autonomnih pojedinaca.

Knjiga *Bogočovjek ili smisao života* već svojim naslovom sugerira da je riječ o jednoj od najtežih i najtrajnijih tema ljudskog mišljenja. To je staro pitanje filozofije i velikih religija. Ono se nužno postavlja već zbog same činjenice da životnom zbiljom vlada zakon promjene i nepostojanosti svih stvari, a u najtežobnijim oblicima iskrsava pred izazovima smrti, zla, bola, humanitarnog iskušenja itd. U *Uvodu* (pod naslovom *O smislu života – povratak jednog pitanja*) Ferry daje kratku skicu predmodernih religijskih i filozofskih »solucija« tog teškog pitanja, s konstatacijom da su te »solucije« teološko-etičke naravi, što znači da se teološki element impostira kao *prius*, kao temelj i kriterij etičkih postupaka, njihova smisla i opravdanja. Smisao života teološki je formuliran a etički postupci u svjetovnoj sferi moraju se ravnati prema likovima transcendentnih ideja. Tu vlada **vertikalna transcendencija**, ona konstruira poredak stvari i smisla. Smisao smrti, zla, bola itd. tumači se i nadvladava u ime i uz pomoć transcendencije, koja je »pouzdana« bez obzira na varljivost i nepostojanost naših imanentnih strasti i doživljaja. Smisao je zadan i mi ga prihvaćamo kao teološku čaroliju koja nam olakšava život i omogućuje da »stavimo u zgrade muke imanencije«.

Međutim, od 18. je stoljeća na djelu **laicizacija života**, pobijanje argumenta autoriteta i odbacivanje vertikalne transcendencije. Javna je sfera laicizirana, a pitanje životnog smisa »seli« u privatnu sferu. Teološko-etički poredak prosuđivanja i konstruiranja smisla gubi snagu, što znači da kriteriji teološkog mišljenja više ne reguliraju etičku praksu. Ona traži oslonce u sebi samoj i nalazi ih u autonomiji ljud-

ske volje. Transcendencija ne prestaje postojati nego se »uvlači« u sferu ljudske imanencije. To je onaj povijesno-kulturni sklop koji se uobičajeno označava kao moderni **humanizam**, a Ferry ga, u drugom poglavlju svoje knjige, izriče sintagmom **humanizacija božanskog** i opisuje kao **nadolazak horizontalne transcendencije**. Teološko se raščarava a njegove »čarolije« preuzima čovjek, autonomi subjekt, laički subjekt djelovanja. Smisao jest njegova racionalna konstrukcija koja se oblikuje u mreži pluraliziranih socijalnih, političkih i kulturnih kretanja. To je veliki obrat u kojemu božanski smisao zadobiva lik ljudskoga smisla. Zbiva se humanizacija religije, sekularizacijski trend koji je trebao predstavljati najveći »uspon čovjeka do sebe samoga«. Taj je proces još uvijek živ, ali su živi i sukobi ideja oko njegovih rezultata, ne samo sukobi u svjetovnom mišljenju nego i unutar same teologije.

U tom smislu Ferry posebno interpretira dva recentna teološka stajališta: stajalište enciklike Ivana Pavla II., **Veritatis splendor** (1993), i stajalište teologa Eugena Drewermanna, koje je izazvalo iznimno veliku pozornost u kulturnim krugovima i snažan otpor službenih crkvenih krugova. Enciklika polazi od bojazni da je »humanizacija božanskog« otišla predaleko, da dovodi u pitanje samu ideju »specifičnog kršćanskog morala koji se ne može svesti na ideologiju ljudskih prava« i da se u »nekim strujama suvremenog mišljenja sloboda poima kao apsolut i kao izvor svih vrijednosti«. Papa se zalaže za reafirmaciju teološko-etičkih načela, odnosno za načelo da je »nemoguće dovesti u pitanje krajnje religijske temelje moralnih normi«. Moralna istina zasnovana na božanskom zakonu za encikliku je apsolutna i ne ovisi o okolnostima našega djelovanja. Kršćanska se etika ne smije prilagođavati »dnevnim nagnućima« niti se »modelirati« prema postojećem svijetu. Savjest i istina samo su prividno suprotstavljeni. Čovjek je stvoren prema slici

Božjoj, i da bi »dospio do samoga sebe«, on u vlastitom djelovanju mora slijediti načela božanske istine.

S druge strane, teolog Drewermann – oslanjajući se na humanističke znanosti, psihoanalizu i komparativnu povijest kulturâ – pokušava reducirati »udio izvanjskog momenta kršćanske poruke«. On zapravo nastoji »razotuđiti« religiju, ne samo institucionalno nego i hermeneutički, kako bi pokazao da njezini sadržaji ne proizlaze ni iz čega drugog nego iz »dubine ljudskog srca«. Zato se on upušta u pitanje o naravi istine Evanđelja, odnosno pitanje je li ta istina historijska ili simbolička? U svojoj knjizi **Od rođenja bogova do rođenja Krista** Drewermann je iznio stav da se »rođenje Sina Božjeg ne smješta na historijsku razinu nego na razinu stvarnosti koju mogu opisati samo mitske slike«. Povijest Kristova rođenja treba čitati **simbolički** i te simbole povezivati sa životnim iskustvom, pustiti ih da na nas djeluju kao priča i legenda, kao »narodna poezija« u kojoj je romantizam, primjerice, tako uspješno tražio svoje arhetipove. Takvo je tumačenje posve različito od službene katoličke teologije koja kršćane poziva da »na autoritaran način vjeruju u neke izvanjske, posvećene i autentičnog smisla lišene činjenice«. U Drewermannovu je tumačenju bitno to da on pravi razliku između povijesti u činjeničnom (»faktualnom«) smislu (*Historie*) i povijesti shvaćene kao priča (*Geschichte*). A to, primjerice, znači da Marijina nevinost (i druga čuda) pripada pojmu *Geschichte* a ne pojmu *Historie*. To je simbolična pripovijest a ne pozitivna empirijska činjenica. Smisao, dakle, nije izgubio svaku transcendentnu vrijednost, ali on je dio ljudskog hermeneutičkog i doživljajnog subjektiviteta. Drewermann je, kaže Ferry, zagovornik humanizacije božanskog jer ide ususret »najtemeljnijim zahtjevima laičkog univerzuma, to jest onoga tipa spiritualnosti koji je sukladan slobodi savijesti i autonomiji spram argumenta autoriteta«. Religija tako ulazi u vidokrug domi-

nantne moralne vizije suvremenog svijeta, a to je »etika autentičnosti i brige o sebi koja posvećuje čovjeka a božanskom oduzima heteronomna i dogmatska svojstva.«

Ferry slijedi Drewermannova razmišljanja i pita se je li čovjek današnjice sasvim nedvosmisleno »dospio do samoga sebe« a da mu pri tome ne treba nikakva prisutnost teološkog momenta? On drži da nije, jer se i u punom jeku sekularizacije, a poglavito danas, u doba »kasne modernosti«, opet vraća staro pitanje smisla. To je drugi bitni proces koji određuje kulturnu sliku ovoga vremena i kojemu je posvećeno treće poglavlje knjige. Dok se u fazi uspona laicizma težilo humanizaciji božanskog, sada se teži **obogotvorenju** (divinizaciji) čovjeka. Pri kraju ovoga stoljeća zbiva se prijelaz od teološko–etičkog na **etičko–teološki poredak**. Konstrukcija smisla ima izvorište u autonomnoj etičkoj sferi pojedinca (ona je *prius*), a teološka se dimenzija veže za tu osnovu i daje joj svoju spiritualnost. Ferry, s tim u vezi, namjerno »konvencionalno« objašnjava da je »završena stroga, herojska, žrtvena faza demokratskih društava« i da smo od šezdesetih godina ušli u »drugo razdoblje sekularizacije, u eru post–dužnosti«. Maksima »trebanja« prepustila je mjesto zagovaranju sreće, kategoričnoj vezanosti za razmah senzualnosti. Na djelu je nova logika procesa sekularizacije koja socijalno rastvara religijski oblik etike, razgrađuje sam pojam dužnosti. Živimo u društvima koja više ne slave »više zapovijedi« nego umanjuju vrijednost odricanja i sustavno stimuliraju neposredne želje, strasti ega, intimističku i materijalnu sreću. Tako shvaćena etika (»u svojoj punoj radikalnosti«) obilježava »epohu izlaska iz religije«.

No takvo »konvencionalno« objašnjenje Ferry ipak smatra odviše jednostranim i nadasve obeshrabrujućim spram budućnosti. Ono je zapravo više hipoteza nego izricanje istine o zbiljskom stanju stvari. Umjesto toga Ferry drži da mi ne živimo u epohi »post–dužnosti«. Naprotiv, čak bi

se moglo reći da »pojam dužnosti dopire do pune istine baš u laičkom univerzumu«. Samožrtvovanje se više ne nameće izvana, već se slobodno prihvaća i osjeća kao »unutarnja nužnost«. To je sve vidljivija posljedica autonomizacije individuum. Događa se prijelaz iz logike »heteronomnog žrtvovanja« na logiku »autonomnog žrtvovanja«. Predanost državi ili revolucionarnoj stvari danas više nije neupitni obrazac, ali time žrtvovanje nije nestalo iz našeg etičkog horizonta. Istina je samo to da je ono izmijenilo svoju narav. Građani, doduše, više nisu spremni žrtvovati se za »vertikalne vrijednosti« koje bi im se nametale »odozgo prema dolje, kao izvanjske sile, ali oni su katkad sposobni dati žrtvu za druga bića ako su ta bića **ljudska**«. Ovdje Ferry uzima za primjer humanitarne akcije koje devedesetih godina predstavljaju »težoban izazov smisla«. (Ima na umu prije svega rat u Bosni i druge lokalne katastrofe prognaništva i izbjeglištva.) Jesu li humanitarne akcije »zahvat pravog smisla«, odnosno udar na izvore zla, ili samo površinski aranžmani koji umanjuju posljedice zla? Autor daje svoje mišljenje: »Bez obzira na kritike koje mu se mogu uputiti na **političkom** planu, humanitarno se djelovanje potvrđuje kao zahtjev za solidarnošću cijelog čovječanstva, solidarnošću koja više ne bi bila vezana za stare komunitarne pripadnosti, bile one religijske, nacionalne ili obiteljske. Ono ipak ocrtava ideal kojim se izražava prijelaz od vertikalne transcendencije na horizontalnu transcendenciju, to jest transcendenciju prema kojoj neposredno ljudsko biće predstavlja poziv mojoj odgovornosti«.

Prema tome, pogrešno je tvrditi da mi proživljavamo »kraj žrtvenih vrijednosti« u pravom smislu. Točnije je reći da »živimo njihovu **humanizaciju**«, to jest prijelaz iz religijskog mišljenja o žrtvi na ideju da je žrtva zahtjev »koji dolazi samo od čovjeka i **jedino za čovjeka**«. Time Ferry želi pokazati da se polagani proces raščaravanja svijeta, u kojemu se zbiva hu-

manizacija božanskog, »kompenzira« paralelnim događanjem obogotvorenja (divinizacije) ljudskog. Odatle on zaključuje da je »krajnje problematična« dijagnoza prema kojoj nedvojbeno prisustvujemo eroziji svih oblika transcendencije, koji su tobože nadmašeni neizbježnom dinamikom demokratskog individualizma. Naprotiv, mnoge činjenice govore u prilog tezi da se transcendencije obnavljaju, ponajprije u sferi individualnih osjećaja, ali i na razini poimanja cijelog čovječanstva. Iako su te transcendencije »preselile u imanenciju autonomnih subjekata«, one ipak tvore »novi prostor svetog«.

Iz analize tih dvaju paralelnih procesa (humanizacije božanskog i obogotvorenja ljudskog) Ferry (u četvrtom poglavlju i zaključcima) izvodi svoju koncepciju humanizma i smisla. Tu koncepciju on izriče sintagmama »sveto s ljudskim likom« i »humanizam bogočovjeka«. Mi bismo ga mogli interpretirati kao svojevrsnu verziju **transcendentalnog humanizma** (jer se najviše poziva na Kanta, zatim Husserla, Heideggera, Levinasa), a još bi ga točnije bilo označiti kao **spiritualistički humanizam** (tako su ga već kvalificirali neki kritičari). Zasnivanje tog tipa humanizma i iz njega izvedenog smisla kreće se negdje između tradicionalnog poimanja religije i tradicionalnog materijalističkog svjetonazora, zapravo između religijske dogmatike i materijalističkog determinizma. Taj humanizam ne može odbaciti središnju vrijednost kršćanstva, a to je ljubav kao »privilegirano poprište smisla«. Ferry ovdje, u jednoj zanimljivoj povijesno-filozofskoj digresiji, obrazlaže razliku između triju vrsta ljubavi u antici i kršćanstvu: **Eros**, **Philia**, **Agape**, i zaključuje da je **Agape** (kršćanski pojam ljubavi), ako ga se oslobodi vertikalno-transcendencijskog određenja, najbliži etičkoj autonomiji modernog humanizma. Riječ je o tome da »obogotvoreno čovječanstvo« zauzima mjesto apsoluta i da čovjekovo djelovanje, izvedeno iz te preobrazbe, dobiva pouzdano načelo odgo-

vornosti, kako spram neposrednih ciljeva tako i spram budućih generacija. (Ovdje se Ferry izravno poziva na stavove Hansa Jonasa.) No, istodobno, taj humanizam ne može odbacivati ni materijalne (»senzualističke«) vrednote demokratskih vremena, laičku legitimnost svojih životnih opredjeljenja, čuvanje svoje individualnosti, ne samo u duhovnom nego i u tjelesnom smislu. Važnost tog materijalističkog momenta u etici »obogotvorenja čovjeka« najbolje se vidi u današnjoj bioetičkoj zauzetosti za čovjeka i njegov »genetički materijal«. Ta važnost dolazi do izražaja i na političkom planu, jer ljudi žele biti faktički (»materijalno-djelatni«) akteri političkog procesa. Ferry to pokazuje na primjeru »europske konstrukcije« (ujedinjavanja Europe). U sadašnjem stanju stvari »europska je konstrukcija« **proces bez subjekta**, a ljudi to jednostavno ne prihvaćaju. Ona naime »proizvodi pravo, stvara trgovačku razmjenu i sve vrste veza među narodima, ali običnim građanima ta proizvodnja i to stvaranje ni u jednom trenutku nisu vidljivi ni razumljivi.« Oni ne žele nešto za što nisu **odgovorni**, iz čega su isključeni upravo kao akteri. Odgovornost aktera izvor je smisla u laičkim i demokratskim vremenima. Smisao kojemu teži »obogotvoreni čovjek« jest puna afirmacija njegove osobnosti. To se možda najjasnije raspoznaje na različitim socijalnim uvjetima recepcije umjetnosti. Njemački su buržujci u Leipzigu mogli do mile volje slušati Bachovu glazbu a da ih uopće nije zanimalo ime njezina autora. A od Nietzschea naovamo afirmirao se stav da »istina umjetnosti prebiva u umjetniku, da djelo nije odraz skladnog, izvanljudskog svijeta, već dovršeni izraz posebne, izuzetne osobnosti, to jest genija koji iz svog unutarnjeg bogatstva crpi materiju za svoje stvaralaštvo«. Tu Nietzscheansku estetsku emfazu Ferry smatra obrascem za poimanje smisla u ključu »obogotvorene čovječnosti«.